

## G'ULOM ZAFARIY FAOLIYATI VA IJODI TARIXIDAN

*Andijon davlat pedagogika instituti  
Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi  
Mahmudov Zoirbek Tohirjon o'g'li*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada jadid adabiyotining yirik namoyondalaridan biri G'ulom Zafariy faoliyati va ijodi tarixidan bayon qilinadi. Maqolada, G'ulom Zafariyning she'riyat, teatr, rejissor, dramaturg va bundan tashqari ko'plab soha vakili sifatida tanishingiz mumkin. Ushbu maqolada G'ulom Zafariyning jadid adabiyotida o'chmas iz qoldirishiga hamda unga shuhrat keltirgan ko'plab asarlari haqida ma'lumotlar keltiriladi.

**Kalit so'zlar:** Drama va pyesalar, teatr hayoti, jurnal va gazetalar, drama asarlari, she'rlar, sahna asarlari, musiqashunos, folklorshunos.

G'ulom Zafariy adabiy- ijtimoiy faoliyatini Turkistonda jadidchilik harakati keng tomir ota boshlagan shiddatli bir davrda boshladi. O'z davrining yetuk ziyolilari bilan yaqindan tanishligi Bog'chasaroyda chiqadigan "Tarjumon", Ufada nashr etilgan "Vaqt" gazetalari, shuningdek, Turkistonda yangi paydo bo'la boshlagan mahalliy nashrlardagi ma'rifiy-inqilobiy ruhdagi asarlar bilan muntazam tanishib borishi, unda millat va Vatanga muhabbat, uning achchiq qismatiga qayg'urish, uning uchun kurashish tuyg'ularini uyg'otdi. 1914-yilning 15-yanvarida Turkiston madaniy hayotida yorqin voqea sodir bo'ladi. Shu kuni Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" pyesasi sahnaga qo'yiladi. Ushbu asar ta'sirida G'ulom Zafariy o'zi ham 1914-yilda "Baxtsiz shogird" nomli ilk dramasini yozadi. Avloniy boshchiligida tashkil etilgan truppa tatar va ozarbayjon teatri bilan yaqin hamkorlik qiladi. G'ulom Zafariy ularda turli rollarni ijro etib boradi. "Turon" teatr truppasida ishtirok etish G'ulom Zafariy uchun bir maktab bo'ldi. U bu yerda faqat teatr sirlarigina o'rganib qolmasdan, jadidchilik g'oyalari bilan ham chuqurroq tanishdi, uning yetakchi namoyondalari bilan yaqin ijodiy aloqada bo'ldi. Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon, Hamza singari jadidlar, shuningdek, tatar, ozarbayjon ma'rifatparvarlari bilan yaqindan tanishgan.

1917-yilda chor hukumati yiqitilgach, jadidlar o'z siyosiy maqsadlarini ochiq bayon qila boshladilar. Ayniqsa, Turkiston Muxtoriyatining e'lon qilinishi jadidlar qalbini quvonch va g'ururga to'ldirib yubordi, umidlarini qanotlantirdi. Biroq, Turkiston Muxtoriyatining halokatga uchrashi barcha millatparvarlarni chuqur qayg'uga soldi. Shoir va yozuvchilar asarlarida bir muddat tushkunlik va umidsizlik ohanglari hukmronlik qildi. G'ulom Zafariyning "Ishchilar dunyosi" jurnalining 1918-

yil 5-sonida bosilgan she'rida ana shunday Vatan va millat taqdiridan xavotirlanish tuyg'usi ifodalanadi. Ushbu she'rdan to'rtlik keltiramiz:

Muncha g'amlar yetishmayurmi menga?

Tolpinur ruhim huzun sorig'a.

Bormoq istar uzoq mahobat ichra

Ko'rungun bir xarobazora.

Muxtoriyat halokatga uchragach, G'ulom Zafariy yana maorif va teatr ishlariga sho'ng'ib ketadi. Maktabda muallim, "Karl Marks" teatr truppasida aktyor va butafor ustasi, teatr uyushmasida rais muovini bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bolalar uchun kichik-kichik sahna asarlari yarata borib, o'zbek adabiyotida bolalar dramaturgiyasiga asos soladi.

1920-yilda uning o'zbek adabiyotidagi birinchi musiqali drama bo'lgan "Halima" asari sahna yuzini ko'rdi. Bu pyesa G'ulom Zafariyga beqiyos shuhrat keltirdi. Drama o'tgan asrning 20-30-yillarida sahnadan tushmay, tomoshabinlarni o'ziga maftun etgan edi. Bu asar o'z jozibasi, g'oyasi bilan butun bir o'zbek bo'g'iniga ta'sir ko'rsatgan.

G'ulom Zafariy va boshqa muxtoriyatchilarning Turkiston Muxtoriyati davridagi sho'ro hukumatining nazaridan chetda qolmadi. Hali to'la oyoqqa turib olmagan sho'ro hukumati xalq bilan murosa qilishga majbur edi. 20-yillar oxiri, 30-yillar boshiga kelib, to'la oyoqqa turib olgan sho'rolar eski adovatini qo'zg'ab ,avvalgi muxolifalarini birin –ketin jismonan mahv eta boshladi. Dastlab turli xil mantiqisiz bahonalar bilan, keyinchalik yoppasiga millatning tayanchi bo'lgan ziyolilarni , asl millatparvarlar insonlarni "xalq dushmani " tamg'asi ostida yo'qotishga kirishildi. G'ulom Zafariy ham bunday qismatdan chetta qolmadi. 1932-yilda unga nohaq ayblar qo'yilib , Janubiy Sibirga surgun qilinadi. Butun umrini xalqning ozodligi, baxt-saodati uchun fido qilgan adibni 1937-yilda "Xalq dushmani" deb e'lon qilishadi va u otuvga hukm qilinadi. G'ulom Zafariy faoliyati haqida shunday deyildi: "Bu programmalarini G'ulom Zafariy o'sha vaqtda: "moziyimizni xotirlaylik" , "eshitingiz , turk bilan faxr etgan millat " , deb ifoda qilgan.<sup>1</sup>". Bu iqtiboslar uning 1918-yilda Turkiston Muxtoriyatini qo'llab yozgan "Quvvatimiz askardir" maqolasidan olingan. Bu aybnoma o'sha davrdagi manfur tuzumga adibni qatag'on qilish uchun kifoya qilar edi. To'g'ri, G'ulom Zafariyning sho'ro tuzumiga muxolif bo'lib kelgani rost. Ammo 1937-yilda unga qo'yilgan Angliyaning josusi ekanligi va bu ishga Fitrat va Cho'lponni ham jalb qilganligi to'g'risidagi aybnoma g'irt tuhmat edi. "Salla desa kalla keltiradigan" Stalin jallodlari bu buyuk adiblarni o'ta vahshiyona azoblar bilan qiynab "o'z ayblari" ga iqrar qildiradilar.

<sup>1</sup> Majidiy R. G'alabalar yo 'li // Kitobda: Iste'dod va burch. T., 1974, 12-bet.



G‘ulom Zafariy serqirra ijod sohibidir. U shoir, dramaturg, publitsist, aktyor, rejissor, bastakor, teatrshunos, musiqashunos, folklorshunos hamdir. Boshqa taraqqiyparvar jadidlar singari u ham adabiyotimiz, madaniyatimizning dolzarb muammolarini hal qilishga o‘z hissasini qo‘shgan ijodkor. G‘ulom Zafariy o‘z ijodini she‘r yozishdan boshlagan. Uning ilk she‘ri “Ey ilm” nomi ostida 1914-yil “Oyina” jurnalida bosilgan. Xuddi shu yili “Sadoyi Farg‘ona” da “Jaholatdamiz” she‘ri ham e‘lon qilingan. Ushbu she‘rlar o‘shadavrdagi ziyolilar tomonidan millat ongi va ruhini egallab olgan jaholat muammosiga bag‘ishlagan. Shundan so‘ng to 1917-yil oxirlarigacha G‘ulom Zafariyning nomi matbuot sahifasida deyarli uchramaydi.

1917-yil oxirlarida u “Ishchilar dunyosi” jurnali bo‘lim muharriri bo‘lib ishga kiradi. Qisqagina umr ko‘rgan ushbu jurnaldagi uning she‘r va maqolalari Tutkiston Muxtoriyatiga bag‘ishlangan.

G‘ulom Zafariy dostonchilik sohasida ham kashshoflardan biri edi. Uning “Gulyor”, “Vannaycha”, “Cho‘pon temir”, “Yoshlar endi berilmas” kabi dostonlari o‘sha davr adabiyotida yangi hodisa bo‘lgan.

Davr shiddatli kechardi va u barcha ma‘rifatparvarlarni hamma sohalarda jo‘shqin mehnat qilishga, jumladan, bolalarni kelajak nurli hayotga tayyorlashga, ma‘rifatli qilib tarbiyalashga undardi. Dramaturgning 20-yillar atrofida yozilgan “Bahor”, “Gunafsha”, “Tilak”, “To‘sqinchilik”, “Rahimlik shogird”, “Mozorlikda”, “Quyov”, “Tatimboy ota”, “Erk bolalari”, “Tuyg‘unoy” kabi asarlari shu maqsadda yaratilgan. Bu asarlar dastlab havaskor sahnalarida namoyish qilindi. 1919-yilda yozilgan “Bahor” pyesasida dramaturg o‘zi orzu qilgan ideal jamiyatning baxtiyor bolalari hayotini romantic tarzda tasvir etadi.

1925-yili Parijda o‘tkazilgan butun dunyo dekorativ san‘ati ko‘rgazmasida Qori Yoqubov va Tamaraxonim tomonidan “Erk bolalari” pyesasi ijro etildi. Asarning librettosi fransuz va nemis tillariga tarejima qilinib, bosilib chiqdi. Fransiyadan qaytishda uni Germaniyada ham namoyish etdilar. Pyesaning sodda dramaturgiyasi, unga jalb etilgan yoqimli va o‘ynoqonii, o‘zbek kuylari Ovro‘po tomoshabinida san‘atimizga qiziqish uyg‘otdi<sup>2</sup>. Yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek dramalardan tashqari, G‘ulom Zafariy “Chintemir botir”, “Gulasal”, “Buzuqlik armug‘oni”, “Pxtaxon”, “Yangi odam”, “Sayil va to‘y” kabi sahna asarlari ham yaratgan. Ammo bu asarlar o‘z vaqtida nashr etilmagani sababli bizgacha yetib kelmagan.

G‘ulom Zafariy nomining madaniyatimiz tarixidan o‘rin olishga sabab bo‘lgan asarlardan eng muhimi uning “Halima” dramasidir. “Halima” o‘tgan asrning 20-30-yillari mobaynida respublikamiz sahnalarida ko‘p marta qo‘yildi. “Halima” o‘zbek adabiyotida yaratilgan birinchi musiqali drama bo‘lib, o‘z davrida beqiyos darajada

<sup>2</sup> Bu haqda qarang: Rahmonov M. G‘ulom Zafariy dramaturgiyasi va uning sahna tarixi.// O‘zbekiston madaniyati.1966,8-iyul.

shuhrat qozongan. G‘ulom Zafariy dastlab kichik-kichik sahna asarlari yarata borib, ma‘lum darajada malaka hosil qilgach, 1919-yil oxirida “Halima” dramasi yozib tugatgan. Dramaning sahnaviy hayoti 1920-yil 10-sentabrdan boshlangan. Pyesa “Turon” truppasi asosida qayta tashkil etilgan “Karl Marks” truppasida Mannon Uyg‘ur rejissorligida sahnalashtirilgan. 1937-yilda, G‘ulom Zafariy qatag‘onga uchradi, “Halima” esa sahnadan badarg‘a qilindi.

G‘ulom Zafariy milliy musiqamiz, umuman, Sharq musiqasining bilimdoni bo‘lgan. Shuning uchun bo‘lsa kerak, 20-yillar rus matbuotida uning nomi “kompozitor G‘ulom Zafariy” tarzida yozilar edi. U butun borlig‘i bilan musiqaga ixlos qo‘ygandi. Bunga yana bir misol, dramaturg birgina “Halima” musiqali dramada o‘ndan ortiq kuylardan istifoda qilgan. Musiqaga oid ko‘plab maqolalar nashr etgan. 1928-yil mart oyida Samarqandda O‘zbekiston Maorif komissarligi qoshidagi Ilmiy sho‘ro qaramog‘ida O‘zbekiston musiqa ilmiy tekshirish instituti ochildi. Bu institutga respublikadagi eng iste‘dodli musiqashunoslardan A.Fitrat, N.N.Mironov, V.A.Uspenskiy va boshqalar jalb qilinadi. G‘ulom Zafariy ham shu institutda o‘quv bo‘limi mudiri lavozimida faoliyat ko‘rsata boshladi.

Xulosa qilib aytganda, G‘ulom Zafariy shoir va olim sifatida madaniyatimiz tarixida chuqur iz qoldirgan yorqin siymolardan biridir. Uning she‘r va dostonlari, ilmiy asarlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas.

#### **Foydalangan adabiyotlar:**

1. Jadidlar. G‘ulom Zafariy. Yoshlar Nashriyoti Uyi, T-2022y.
2. Jadidlar. G‘ulom Zafariy. “Zabarjad Media” , T-2022y.
3. Majidiy R. G‘alabalar yo‘li // Kitobda: Iste‘dod va burch. T., 1974, 12-bet.
4. Rahmonov M. G‘ulom Zafariy dramaturgiyasi va uning sahna tarixi.// O‘zbekiston madaniyati.1966,8-iyul.